

DA LI SMO SPREMNI ZA NOVU DEMOGRAFSKU EPOHU?

Vladimir Nikitović*

***Rezime:** Pojavom teorije druge demografske tranzicije, sredinom 1980-ih, obelodanjeno je da je Evropa zakoračila u potpuno novu demografsku epohu. Došlo je do promena društvenih normi koje određuju demografsko ponašanje pojedinca, ali i ciljeve populacione politike. Na osnovu tema koje dominiraju naučnim raspravama i literaturom u Srbiji, kao i na osnovu preovlađujućih društvenih prioriteta kada je u pitanju demografski razvoj države u poslednjih četvrt veka, stiče se utisak da u našem društvu još uvek nije razvijena svest o izmenjenoj percepciji i tumačenju uloge i značaja demografskih činilaca u svetu koji nas okružuje. U ovom radu su izlistani neki od najvažnijih, ili u najmanju ruku, najuočljivijih demografskih izazova sa kojima se Srbija već suočava ili će to činiti u skorijoj budućnosti. Njihov zajednički imenitelj je da zahtevaju dugoročne strategije koje po prirodi stvari ne mogu zavisiti od kratoročnih i srednjoročnih političkih ciljeva.*

***Ključne reči:** druga demografska tranzicija, populaciona politika, migracije, demografska budućnost, Srbija.*

1. Uvod

Kada se raspravlja o aktuelnim tendencijama u razvoju stanovništva Srbije, često se mogu čuti termini kao što su demografska kriza, negativan prirodni priraštaj, odumiranje naselja, emigracija, odliv mozgova, ali i oni dramatičniji poput demografskog sunovrata, devastacije, nestanka ili kolapsa. Pomenuta terminologija nije neuobičajena ni u zemljama u našem okruženju, kako onim nastalim raspadom bivše SFRJ, tako i u onima iz bivšeg Istočnog bloka. U svakom slučaju, čini se da je svest o promenjenom smeru demografskih trendova doprla do svih segmenata društva. Međutim, sa proširivanjem teritorijalnog obuhvata menja se i terminologija ali i pitanja koja ostaju u fokusu kada se razmatraju aktuelne demografske pojave i procesi. Iako je nizak nivo rađanja zajednički imenitelj za celu jugoistočnu Evropu, njen južni deo ne brinu emigracioni procesi već enormni prilivi imigranta; države na jugu još uvek ne brine populaciono smanjenje, ali ih brine demografsko starenje kao i Istok kontinenta. Kako se pomeramo ka zapadu i severozapadu, imigracija, svedjedno da li je regularna ili neregularna, postaje dominantno populaciono pitanje, koje svojom prirodom prevazilazi demografske okvire duboko zadirući u brojne vitalne sfere ovih društava, što se najjasnije uočava na polju integracije

* Institut društvenih nauka, v.nikson@gmail.com

imigranata, tržišta rada, te odnosa između političkih aktera. Stoga ne čudi što se imigracija u javnom diskursu percipira uglavnom kao političko, ekonomsko, socijalno, bezbednosno, a često i kao kulturološko i civilizacijsko pre nego demografsko pitanje.

Međutim, koliko do pre dve-tri decenije, što se poklapa sa početkom intenzivnog razvoja informatičke revolucije i krajem „hladnog rata“, demografski izazovi, kao i celokupna demografska slika Evrope, izgledali su sasvim drugačije. No, pogrešno bi bilo zaključiti da su promene došle potpuno iznenada budući da su demografske tendencije koje su do njih dovele prepoznate ubrzo nakon završetka već čuvene eksplozije rađanja koja je usledila nakon Drugog svetskog rata. To je bio praktično početak kraja stare demografske epohe ne samo u evropskim već i u globalnim okvirima. Naime, tempo rasta svetske populacije je dostigao svoj maksimum tokom 1960-ih u relativnom, a tokom 1980-ih, kao rezultat demografske inercije, i u apsolutnom smislu. Vodeće agencije predviđaju dalje usporenje rasta, naročito u drugoj polovini veka, pri čemu bi konačno i u najnerazvijenijim zemljama fertilitet do 2100. pao na nivo zamene generacija (UN, 2013).

Snažnim prilivom imigranata tokom poslednje dve-tri decenije, etnički sastav Evrope se ubrzano menja. Štaviše, evropska populacija je ulaskom u novi milenijum ušla i u fazu u kojoj će se polako udaljavati od svog istorijskog maksimuma prevashodno zbog nivoa rađanja autohtonog stanovništva koje je završetkom baby-boom perioda praktično prestalo sa brigom o svom dugoročnom obnavljanju. Najrasprostranjenija demografska teorija o savremenom padu fertiliteta ispod nivoa zamene generacija (teorija druge demografske tranzicije) još uvek ne raspolaže sa dovoljno argumenata da bi objasnila uzroke ove pojave, naročito njen intenzitet i brzinu, za ceo evropski kontinent, pre svega za njegov istočni deo odnosno bivše komunističke države. Drugim rečima, postmaterijalizam, sa pratećim društvenim transformacijama, kao esencija teorije, očigledno još uvek nije zavladao većim delom kontinenta, ali se svakako nazire da će „skandinavski koncept“ raznolikih zajednica drugačijih od bračne, te razdvajanje braka i reprodukcije postati u skorijoj budućnosti dominantan evropski koncept demografskog razvitka. Stacionarna populacija odavno nije cilj populacione politike u razvijenim zapadnim državama. Umesto toga, uvoz imigranata, kao ad hoc rešenje za ekonomske izazove na tržištu rada, vremenom se iskristalisao kao jedini, ali ipak nedovoljan, odgovor na demografsko starenje razvijenih država Evrope (Lesthaeghe, 2010). Pritom, takav odgovor je prevashodno zasnovan na, iz demografskog ugla, kratkoročnim strategijama, koje daju ekonomski brza rešenja, ali otvaraju brojna pitanja u drugim sferama društva, koja su mahom dugoročnog karaktera a samim tim van fokusa aktuelnih donosilaca odluka. Kao rezultat, multietnička društva postala su stvarnost starog kontinenta.

U distribuciji populacione dinamike po kontinentima, Evropi u 21. veku pripada minorna uloga, ali upravo u takvoj projekciji leži i dobar deo odgovora na osobenosti nove demografske epohe odnosno na suštinsku razliku sa preinformatičkim dobom nove globalističke faze u razvoju svetske populacije. Naime, iako je brojnost jedne populacije i dalje bitno demografsko obeležje u

kontekstu njene uloge u ostatku čovečanstva, odavno nije i presudno ili barem osnovno. Evropa kao celina ili kroz prizmu pojedinih manjih država, naročito na severu i severozapadu, je odličan primer ove transformacije koja je uzela maha u poslednje dve decenije. Informatička era je dala puni smisao faktoru ljudskog kapitala koji se ne meri jedinicama populacione veličine, tj. brojem ljudi, već obimom njihovog znanja i veština. Upravo je ova kategorija omogućila novu dimenziju sagledavanja demografskih pojava odnosno razvoj potpuno novog seta demografskih indikatora (uključujući i kod nas još nedovoljno poznat koncept aktivnog starenja) kojima se utvrđuje nivo demografskog razvoja jedne populacije.

U navedenom kontekstu bi trebalo sagledavati i budući demografski razvoj Srbije s obzirom da smo u novu demografsku epohu ušli sa veoma nepovoljnim pokazateljima, pri čemu se na osnovu preovlađujućih društvenih odgovora na postojeće populacione izazove da zaključiti da još uvek nije razvijena svest o izmenjenom značaju i ulozi demografskih fenomena u savremenom civilizacijskom okruženju. Neki od najvažnijih izazova bitnih za razumevanje i rešavanje populacionog pitanja razmotreni su u narednim odeljcima.

2. Smanjenje broja stanovnika – izvesna demografska budućnost Srbije

Očekuje se da Srbija u narednim decenijama više ne bude perjanica panevropskog procesa demografskog starenja (IIASA, 2015), prevashodno zbog sporijeg napretka u stopama doživljenja starijeg stanovništva u odnosu na veći deo Evrope, kao i činjenice da je dobar deo kontinenta već duže vremena zahvaćen nivoom rađanja još nižim nego kod nas (Eurostat, 2015). Ipak, Srbija je u 21. vek ušla kao deo manje grupe zemalja koje se već suočavaju sa smanjenjem svoje populacije, što će biti globalna karakteristika evropskog kontinenta u narednim decenijama. Nezavisno od projekcione metodologije, aktuelne demografske tendencije nedvosmisleno ukazuju na to da je smanjenje broja stanovnika Srbije izvesno ne samo u narednim decenijama, već tokom čitavog ovog veka. Prema renomiranom Odseku za stanovništvo Ujedinjeni Nacija (UN), Srbija bi već do sredine veka trebalo da bude u grupi od 12 zemalja (države bivšeg Istočnog bloka uključujući Hrvatsku i Kubu) koje će prve u svetu iskusiti smanjenje svoje populacije od najmanje 15% (UN, 2013, 5). Pritom je za očekivati da broj stanovnika bude najverovatnije manji za četvrtinu u odnosu na današnji. To je proces potpuno suprotnog smera od onog koji je karakterisao stanovništvo Srbije od nastanka moderne države u 19. veku pa sve do raspada SFRJ. Takav preokret u trendu ukupnog broja stanovnika starije populacione prognoze, nastale u vreme relativne stabilnosti demografskih procesa, su potpuno prevideli, što je očekivano imajući u vidu tradicionalan konzervativizam prognostičara, koji je upadljiv i u prognozama nakon 1991. uprkos saznanjima o fundamentalnim promenama naročito u determinantama reproduktivnog ponašanja (Nikitović, 2013).

Štaviše, ni faktor potencijalnog ekonomskog preobražaja zemlje u lidera regiona, oličen u imigracionom imidžu Srbije ostvarenom u razumnom roku od 20-30 godina, ne bi mogao da zaustavi, a kamoli preokrene smer ovog procesa (Kupiszewski et al, 2012). Osnovni razlog tome je jednostavan – višedecenijski nivo rađanja nedovoljan za prostu reprodukciju, čime je dugoročno poremećena struktura starosne piramide u smislu da će populacioni momentum biti negativan, te ni dostizanje nivoa rađanja neophodnog za prostu zamenu generacija ne bi automatski rezultiralo većim brojem rođenih od umrlih. Suprotan primer predstavlja populacija Kosova i Metohije, koja će, uprkos opadanju stope rađanja u poslednje dve decenije i očekivanom daljem padu ispod nedavno dotignutog nivoa zamene generacija (KAS, 2014), ostvarivati pozitivan populacioni momentum, tj. porast stanovništva na duži rok usled povoljne populacione piramide.

Negativan migracioni bilans sa svetom je drugi bitan faktor koji je pomogao narušavanju starosne piramide odnosno uticao na smanjenje reproduktivnih kapaciteta Srbije u poslednjih četvrt veka. Osim direktnih populacionih gubitaka, odražava se i u indirektnim, koji se odnose na izgubljeno potomstvo emigranata, koje se, umesto u Srbiji, realizuje u destinacionim zemljama. Studije o integraciji druge generacije imigranata ukazuju da se oni u najvećem broju ne vraćaju u Srbiju kao zemlju porekla svojih roditelja, već se integrišu u novo društvo u kojem su rođeni ili su se doselili kao deca (Alghan et al, 2010; Stanković, 2014).

3. Nova realnost: niske reproduktivne norme

U Srbiji se i dalje najveći broj dece rodi u okviru bračne zajednice, ali je i kod nas primetna opadajuća tendencija ove pojave, mada ni izbliza kao u zemljama koje intenzivno prolaze kroz drugu demografsku tranziciju. U svakom slučaju, i dalje je sklapanje braka, te rađanje i odrastanje dece u okviru tzv. potpune porodice (podrazumeva oba roditelja) preovlađujući društveni stav (Bobić, Vukelić, 2011).

Tipična velika porodica sa značajno većim brojem dece od neophodnog za prostu reprodukciju, u kakvoj su se rađali i odrastali današnji najstariji stanovnici Srbije, svela se, već tokom perioda socijalističke industrijalizacije, na tzv. nuklearnu porodicu sa dvoje dece. Prema Popisu 2011, najčešći tip porodice u Srbiji su one sa jednim detetom, budući da ih je 51,8% od ukupnog broja. S druge strane, svega 6,7% porodica ima troje, a 1,1% četvero dece. Od raspada SFRJ do danas (1991-2011) značajno je porastao broj nepotpunih porodica – broj onih koje čini majka sa decom porastao je za čak 61%, a onih koje čini otac sa decom za 39%.

U pitanju je jedan kontinuiran strukturni proces duboko uslovljen transformacijom društva, kao posledicom tehnološkog razvoja civilizacije. Tipična patrijarhalna porodica odnosno patrijarhalno domaćinstvo u ranijem periodu sastojalo se od više nuklearnih porodica i bilo je višegeneracijsko sa vrlo razvijenim porodičnim i međugeneracijskim odnosima iz krajnje praktičnih

razloga. Veći broj dece u ovakvim porodicama je bio odgovor na dominantan način privređivanja stanovništva u to vreme (nerazvijena poljoprivredna proizvodnja je zahtevala dosta "ruku" za opstanak), a prisustvo više generacija u okviru takve proširene porodice odnosno domaćinstva je bio način da se nadomeste servisi neophodni da bi toliki broj dece opstao. Tekovine industrijske revolucije, koje su masovno prodrle kod nas posle II svetskog rata, ukinule su potrebu za patrijarhalnom porodicom, te je tzv. nuklearna porodica (roditelji i deca) postala dominantna, jer je mogla da opstane i bez pomoći rodbine – da radom u industriji ili tercijarnim delatnostima zaradi dovoljno sredstava za život, odnosno za servise koji zamenjuju uloge proširene porodice, te da ostvari pravo na penziju po okončanju svog radnog veka. Štaviše, ova korenita društvena transformacija omogućila je porast broja i udela onih koji su izabrali da se ne ostvare u ulozi roditelja. Izbijanjem informatičke revolucije tokom 1980-ih i daljom globalnom ekspanzijom potrošačkog načina života, koji je poslednjih decenija i kod nas uzeo maha, i koji je najširoj populaciji predstavljen kao životni stil bez alternative, nestupanje u zajednički život, te odluka o nerađanju dece ne spadaju više u društveno manje poželjne izbore, i u najmanju ruku na njih se ne gleda apriori osuđujuće, jer je zadovoljavanje individualnih potreba izbilo u prvi plan na listi životnih prioriteta. U prilog tome ide i skoro potpuna marginalizovanost populacionog pitanja u javnom diskursu, koje se, u najboljem slučaju, neargumentovano banalizuje u kontekstu višedecenijskog procesa depopulacije seoskih naselja.

Pritom su tendencije porasta broja dece rođene van braka, kao i porasta udela žena bez dece, uobičajene za civilizacijski krug kojem pripadamo, s tim da se tipična porodica roditelja sa decom u ovom delu Evrope i dalje mnogo bolje društveno kotira nego na zapadu, a naročito severozapadu kontinenta. Međutim, treba naglasiti da u današnjim civilizacijskim uslovima, demografski posmatrano, opstanak potpune porodice ne garantuje automatski veći broj dece. Naprotiv, podaci već godinama ukazuju da je najviši nivo rađanja na severozapadu kontinenta, gde je i najmanji udeo potpunih porodica, dok je stopa rađanja najniža na jugu Evrope, u zemljama tradicionalnih porodica sa dobro razvijenim međugeneracijskim odnosima (Italija, Španija, Grčka).

Dakle, u slučaju Srbije, ali i okolnih država, insistiranje na visokom procentu potpunih porodica neće automatski značiti i porast nivoa rađanja u budućnosti. U gradskim sredinama, naročito kada je u pitanju nekoliko najvećih gradova, evidentno je da je nivo rađanja niži u odnosu na ostatak zemlje, delom i zbog težeg usklađivanja rada i roditeljstva u uslovima limitirane pomoći starije generacije (bake i deke) u odgajanju dece. Međutim, ni u sredinama koje se odlikuju najvišim fertilitetom, broj rođenih ni izbliza nije dovoljan za prostu zamenu generacija. Drugim rečima, faktor "opstanka tipične porodice" očito nije ključni, a svakako ne jedini bitan za porast nivoa rađanja u Srbiji. Pritom, treba imati u vidu da će se tendencija smanjenja udela potpunih porodica izvesno nastaviti kako se društvo bude pomeralo ka postmodernizmu i tipičnim obeležjima druge demografske tranzicije (Bobić, Vukelić, 2011).

Pre bi se moglo reći, na osnovu dosadašnjih demografskih saznanja, da je za izuzetno nizak nivo rađanja u Srbiji tokom poslednjih 15-ak godina

odgovoran splet međusobno povezanih faktora. Pored duboke uslovljenosti ovog fenomena na sadašnjem nivou civilizacijskog razvoja, kod nas su vrlo izražene strukturne prepreke ekonomskog porekla, kao i noviji faktori psihološke prirode na individualnom nivou usled osećaja nesigurnosti i sporog ili neadekvatnog prilagodavanja na izmenjene vrednosti i norme u uslovima društvene anomije. Pritom, od značaja je da i odgovor države na demografske izazove u proteklom periodu nije bio celovit i intenzivan. Štaviše, do 1990-ih institucionalni odgovor u ovom smislu nije ni postojao a kamoli da je država svojim mehanizmima pokušala da omogući da ravnopravna životna opcija bude rađanje uopšte, da ne govorimo o rađanju troje ili više dece (Rašević, 2009). Od 2002. postoje dve direktne mere populacione politike – puna naknada zarade zaposlenoj majci za vreme porodiljskog odsustva u trajanju od godinu dana i roditeljski dodatak (do četvrtog deteta u porodici), ali je utisak da podrška nedostaje upravo u vidu indirektnih mera koje bi omogućile lakše usklađivanje rada i roditeljstva, kao podjednako važnog faktora, naročito kod žena zaposlenih u privatnom sektoru. Imajući sve u vidu, ne čudi da je u drugoj deceniji 21. veka postala aktuelna borba za prvo dete.

4. Emigracija visokoobrazovanih – put bez povratka?

Prema rezultatima Svetskog ekonomskog foruma u periodu 2010-2011, Srbija je visoko rangirana u pogledu obima okolnosti koje podstiču fenomen odliva mozgova. Analiza izdatih viza visokokvalifikovanim imigrantima iz Srbije indicira da je odliv mozgova intenziviran od 1980-ih. Procenjuje se da je 10-12 odsto osoba koje su emigrirale u prekoceanske zemlje imalo visoko obrazovanje. SAD i Kanada su dve najznačajnije destinacije, dok su zemlje EU prepoznate kao destinacija za buduće migracije naučnika. Među visoko kvalifikovanim licima kojima su odobrene imigracione vize za SAD i Kanadu u poslednjoj deceniji 20. veka, naučnici, inženjeri i matematičari su imali najveće učešće. Fenomen odliva mozgova dobija veću dimenziju kada se u obzir uzme i obim visokoobrazovanih mladih stručnjaka i studenata iz Srbije koji su dobili privremene vize (ISS, 2013).

Prema dosadašnjim popisima stanovništva, u proteklih četrdeset godina dogodile su se velike promene u nivou školovanosti spoljnih migranata, i to, pre svega, u pravcu sve veće zastupljenosti viših obrazovnih nivoa. Broj lica sa završenom višom ili visokom školom je prema popisu 2011. (41.185) višestruko uvećan u odnosu na popis 1971. (3.611), kao i odgovarajući udeo u ukupnom broju lica na radu u inostranstvu (15,7% prema 2,1%). Poznato je da svaki popis stanovništva pati od podregistracije obima populacije koja boravi van matične države, jer se bazira na doborovoljnim izjavama članova domaćinstva u zemlji, ali i što u slučaju domaćinstava čiji su svi članovi napustili zemlju često nema ko da pruži popisne podatke. Međutim, već je nakon popisa 1971, koji je zabeležio prvi masovan posleratni odlazak stanovništva na rad u inostranstvo, u literaturi primećeno da je neobuhvat izraženiji kod lica koja imaju višu ili visoku stručnu spremu, jer su upravo oni najčešće odlazili sa svim članovima porodice, a kada to nije bio slučaj, dešavalo se da njihov odlazak nije bio tretiran kao tzv. „privremeni rad“. Takođe, kako je tempo odlaska najobrazovanijih u prekomorske zemlje vremenom bivao sve intenzivniji, sve je veća bila

zastupljenost migranata s nepoznatim podatkom o školskoj spremi (12,0% u 2011. prema 2,4% u 1971.). Stoga Stanković (2014) smatra da su u grupi spoljnih migranata s nepoznatom školskom spremom (31.407 u 2011.) najzastupljeniji upravo najobrazovaniji.

Od sredine, i naročito krajem, 1980-ih uočava se sve življa dinamika migracionog kretanja visokoobrazovanog kadra prema najrazvijenijim zemljama Zapada, što se odražava u popisnoj distribuciji spoljnih migranata prema dužini boravka u inostranstvu. Intenzitet odlazaka je pospešen krupnim istorijskim događajima, počev od pada Berlinskog zida, raspada SFRJ i ratova, sankcija Saveta bezbednosti UN do agresije NATO pakta 1999, koji su, neposredno ili posredno, pokrenuli intenzivna migraciona strujanja. Ta se tendencija, nažalost, nastavila i u prvoj deceniji 21. veka usled nepovoljnog razvoja društveno ekonomskih okolnosti i razočarenja takvim stanjem upravo najobrazovanijih, te je broj spoljnih migranata s višom i visokom školom povećan skoro za 20% između 2002. i 2011.

Popis 2011. je potvrdio saznanja iz drugih izvora da su visokoobrazovani iseljenici iz Srbije najzastupljeniji u SAD (15,8%), Nemačkoj (10,4%), Kanadi (7,1%), Švajcarskoj i Velikoj Britaniji (5,2%). Pritom su SAD, Kanada, Nemačka i Velika Britanija apsorbivale više od polovine doktora nauka i skoro polovinu magistara poreklom iz Srbije. SAD su i ubedljivo najprivlačnije odredište za školovanje naših studenata u inostranstvu, jer je od ukupno 12 hiljada popisanih tamo registrovan svaki šesti (Stanković, 2014).

Najveći izazov ovog vida emigracije je, što za razliku od slabije kvalifikovane populacije, veliki deo visokoobrazovanih još u procesu planiranja odlaska ima za cilj trajno iseljenje, koje vremenom često vodi i prekidanju kontakata sa otadžbinom u slučaju prekomorskih migracija, čime se osporava teza potencirana u zemljama destinacije da ovaj tip migracija može da bude pozitivan i za zemlju porekla imajući u vidu potencijalno investiranje znanja i kapitala emigranata u maticu, naročito u svetlu povećane globalne mobilnosti najobrazovanije radne snage. Štaviše, postoji jako malo istraživanja u svetskim okvirima koja se bave pogubnim uticajem „odliva mozgova“ na zemlje porekla za razliku od brojnih studija u vezi sa izazovima integracije imigranata u zemljama destinacije.

5. Urušavanje školskog i penzionog sistema

Imajući u vidu visok nivo emigracije visokoobrazovanih, duboko ukorenjen model niskih stopa rađanja i jednu od najnepovoljnijih starosnih piramida u svetu, opravdano se postavlja pitanje o posledicama uočenih tendencija na kretanje broja mladih, kao demografski najugroženijeg segmenta populacije, a posledično i na obrazovni sistem Srbije.

U uslovima blagog oporavka fertiliteta, što većina vodećih demografa današnjice smatra najrealnijom opcijom (UN, 2013), najveće su šanse da će se populacija školskog uzrasta (5–24 godine) u Srbiji, kao najbitnijeg kontingenta iz ugla obrazovnih aktivnosti, do sredine ovog veka smanjiti za čak 41%, pri čemu je gotovo izvesno da će to smanjenje iznositi najmanje 25%. Takav scenario iz

današnjeg ugla izgleda kao najrealniji, usled empirijski zasnovanih rezervi prema uspešnosti pronatalitetnih politika, kao i očekivanog kratkotrajnog ali snažnog odliva najaktivnijeg dela populacije u slučaju pretpostavljenog pridruživanja EU u narednoj deceniji. Čak i u hipotetičkom, gotovo idealnom, scenariju simultanog sprovođenja svih politika povoljnih po demografski razvoj – skoro nezamisliv porast stopa rađanja do najvišeg aktuelnog nivoa u Evropi, te transformacija Srbije u stabilnu imigracionu zemlju – smanjenje populacije u školskom uzrastu ne samo što je neizbežno, već je relativno najveće u odnosu na sve segmente stanovništva. Istina, jedino bi ovakva budućnost omogućila da se današnja veličina populacije u školskom uzrastu održi, ali verovatnoća njenog ostvarenja nije veća od 15% (Nikitović, 2013).

Ovaj aspekt manifestovanja demografske krize u Srbiji je od naročitog značaja za funkcionisanje obrazovnog sistema u sredinama gde je on već sada izložen najvećim izazovima. Naime, očekivano drastično smanjenje populacije u školskom uzrastu imalo bi fundamentalni uticaj na potražnju za školama i nastavnicima. Nedostatak đaka gotovo izvesno će voditi zatvaranju škola, posebno u slabo nastanjenim oblastima, najčešće lociranim u planinskim predelima, čime bi se ograničio pristup obrazovanju, posebno najmlađima, jer bi organizovanje prevoza iz udaljenih sela do školskih centara postalo neodrživo. Uticaj ovih promena može biti naročito akutan na nivou osnovnog obrazovanja, pošto je za najmlađe učenike posebno važno da im se škola nalazi blizu mesta prebivališta. Smanjena dostupnost obrazovanja bi posledično potkopala osnovu napretka – kvalitetno obrazovanje.

S druge strane populacione piramide nalaze se najstariji i već aktuelni problem penzijskog sistema izazvan nepovoljnim odnosom broja zaposlenih i broja penzionera, koji je, usled tendencije kontinuiranog smanjenja, u 2011. dostigao nivo od skoro 1:1 (ne računajući samozaposlene u agraru, zajedno sa pomažućim članovima domaćinstava). Osim porasta broja penzionera usled demografskog starenja stanovništva i rapidnog smanjenja zaposlenosti izazvanog ekonomskom krizom, ovako nepovoljan odnos posledica je visokog udela onih koji se penzionišu pre nego što ispune jedan od uslova za sticanje prava na penziju – godine staža (58%) ili godine života (61%) (Zdravković i dr, 2012).

S obzirom da ovakvo stanje nije dominantno uzrokovano demografskim, već društveno ekonomskim faktorima, prevashodno ideološko-političke prirode, te slabošću tržišta rada i privrede u celini, i da je do sredine veka kretanje broja starih više nego izvesno, jer zavisi samo od relativno stabilnog starosnog profila smrtnosti, očekivani porast broja penzionera u Srbiji (oko 12%) do 2050. mogao bi se izbeći ili čak preobratiti u smanjenje (oko 6%) ukoliko bi se stope aktivnosti najmlađeg i najstarijeg dela radnog kontingenta vremenom približile barem na tri četvrtine današnjeg nivoa u najrazvijenijim državama Evrope (Kupiszewski et al, 2012; Nikitović, 2013).

6. Prividni apsurd: Preti li nam nestašica radne snage?

Sredinom 1960-ih postojao je višak prevashodno slabo ili nekvalifikovane radne snage, koji je socijalistička država rešavala bilateralnim sporazumima o slanju radnika na tzv. privremeni rad u zapadnoevropske države, kojima je za tadašnji ekonomski razvoj nedostajao upravo takav profil pregalaca. Pola veka kasnije, i pored visoke opšte stope nezaposlenosti, već se suočavamo sa nedostatkom radnika u određenim profilima, jer je pitanje nezaposlenosti pre svega strukturno. No, vremenom će se sasvim izvesno kao dominantno pojaviti pitanje smanjenja ukupnog obima radne snage, a naročito nepovoljnog indeksa zaposleni/penzioneri imajući u vidu da je demografska komponenta, tačnije trend fertiliteta, ključni činilac za dinamiku obima i strukture radne snage na dug rok. Stoga je sagledavanje njene buduće varijabilnosti od naročitog značaja. Drugi, podjednako važan faktor, naročito na kraći i srednji rok, je migracija. S obzirom da je pristupanje EU osnovni cilj spoljne politike Srbije, čini se da je za buduće kretanje obima i strukture radne snage, od suštinskog značaja kakav je odgovor na pitanje: „Može li se izbeći post-pristupna kratkotrajna ali intenzivna emigracija poput one zabeležene u većini država novih članica, tzv. EU-12?“.

Konačno, kako obim radne snage zavisi i od nivoa ekonomske aktivnosti stanovništva, koji je u Srbiji niži od evropskog proseka, naročito kod najmlađih i najstarijih, kao i generalno kod ženske populacije, moguće je značajnim promenama u oblasti ekonomske politike pozitivno uticati u pravcu ublažavanja, pa čak i zaustavljanja nepovoljnih tendencija u kretanju radne snage. U prilog tome su i empirijski dokazi budući da u evropskim razmerama Srbija izrazito odskače u pogledu pritiska ekonomski neaktivnih na aktivna lica, koji je gotovo dvostruko jači od proseka kontinenta (Kupiszewski et al, 2012), dok je prema demografskim indikatorima starenja praktično na nivou EU (Nikitović, 2013).

Nazalost, dosadašnji demografski i ekonomski razvoj, kao i buduća očekivanja na bazi nedavnih studija (Bačević et al, 2012), ukazuju da je Srbija bliža scenariju, koji je, osim pomenutog izostanka značajnog porasta nivoa rađanja i skepticizma u pravcu brzog i snažnog ekonomskog oporavka, karakterističan po visokom intenzitetu emigracije njenih državljana, prilično niskom nivou dugoročne imigracije i visokoj frekvenciji migracionih kretanja na kratak rok (Drbohlav, 2012; Okólski, 2012). Očekivano smanjenje resursa radne snage čak i za jednu četvrtinu do sredine veka ne predstavlja razvitak koji bi se lako podneo, jer može dovesti do disbalansa između ponude i potražnje radne snage naročito pod pretpostavkom ekonomskog rasta nakon pridruženja EU. Takav deficit u ukupnom obimu aktivnih lica mogao bi biti pojačan strukturnim, u pogledu nedostatka radnika sa određenim veštinama ili kvalifikacijama, što generalno može imati vidljive posledice na makroekonomskom nivou.

7. Azilanti kao prethodnica buduće imigracije?

Ilegalne migracije u zemljama Zapadnog Balkana su tranzitnog tipa prema državama članicama EU, gde većina migranata ima za cilj da obezbedi bolje uslove života za sebe i svoje porodice. Statistički podaci potvrđuju da

nestabilni politički i ekonomski uslovi nastavljaju da utiču na povećanje broja ilegalnih imigranata poreklom iz afričkih i azijskih zemalja. Oni ka Evropskoj uniji uglavnom prolaze preko teritorije Turske, Grčke, Makedonije, Albanije, Srbije i Hrvatske, gde se odnedavno u značajnom broju prijavljuju za azil. U pitanju je značajan broj lažnih azilanata koji koriste azil kao priliku da se lakše prebace iz jedne zemlje u drugu na putu ka EU (FRONTEX, 2014).

Prema podacima UNHCR-a, Srbija spada u zemlje koje uglavnom poštuju slobodu kretanja i pravo na slobodu azilanata. Bez obzira što pravni sistem u pogledu azila nije u mogućnosti da se izbori sa nedavnim značajnim porastom azilanata, gotovo svi procesuirani slučajevi se odbijaju na osnovu toga što se podnosioci tretiraju kao migranti koji dolaze iz sigurnih trećih zemalja u skladu sa Zakonom o azilu Republike Srbije (UNHCR, 2012).

Broj iskazanih namera za azilom u Srbiji drastično se povećao između 2009. i 2013. (sa 275 na 5.065), ali je istovremeno udeo azilanata u ukupnom broju izraženih namera za azilom značajno opao (sa 66% na 3%). Ovi imigranti ilegalno uđu na teritoriju Srbije, i izražavaju nameru za azilom nakon što budu uhapšeni, uglavnom bez namere da ostanu u Srbiji, već sa željom da idu dalje u zemlje Evropske unije.

Stranci kojima je poslednjih godina dozvoljen ulazak u Srbiju su uglavnom iz Bosne i Hercegovine, dok su ostali iz Turske, Bugarske, Moldavije, SR Nemačke, Rumunije, Hrvatske i Crne Gore, s tim da je ukupan broj u 2013. (8.069) bio drastično manji nego u 2009. godini (21.897) (CRMRS, 2011; 2014). S druge strane, broj stranaca protiv kojih je izrečena mera zabrane boravka u Srbiji značajno se kolebao između 2009. (1.583) i 2013. godine (4.722), dostižući svoj vrhunac 2011. (7.126) i 2012. (7.899). Lica čiji boravak je prekinut u 2009. godini bili su uglavnom državljani Avganistana, Rumunije, Bugarske i Makedonije, a u 2013. godini državljani Pakistana, Avganistana i Sirije (CRMRS, 2011; 2014).

Međutim, ukoliko Srbija nastavi putem evrointegracija, što je prema zvaničnoj državnoj politici put bez alternative, izvesno je da će takav scenario pre ili kasnije morati da dovede do ekonomskog oporavka države, što će, posebno u uslovima očekivanog smanjenja i starenja radne snage, učiniti da određeni broj imigranata, današnjih azilanata, izrazi nameru za radom i boravkom kod nas. To je put koji su već prošle neke od bivših komunističkih zemalja, poput Češke, ali i tradicionalno emigracione države juga Evrope, poput Italije, pa takva budućnost nije bez empirijskog osnova, naročito što Srbija postaje sve slabije naseljena država sa nedovoljno iskorišćenim prirodnim resursima. Dostizanje češkog modela migracione tranzicije sa relativno visokim nivoima imigracije uz istovremeno nizak nivo emigracije njenih državljana i odsustvo eksplozivnog odliva nakon pristupa EU, značilo bi da Srbija sredinom veka ostvaruje pozitivan godišnji migracioni bilans od čak 2,8 promila ukupne populacije prema popisu 2011, što podrazumeva drastičnu promenu i za period od četiri decenije imajući u vidu aktuelnih -2,0 promila godišnje (Nikitović, 2013).

No, takav scenario bi značio ostvarenje i druge vrste preduslova, tj. promene u institucionalnom i pravnom okviru, razvoj integracionih politika, ali i

promenu/adaptaciju društvenih stavova. Iz trenutne perspektive, imajući u vidu skorija iskustva odnosno reakcije većine stanovništva u pogledu naglog porasta azilantata, čini se da je realizacija ovakvog scenarija veoma neizvesna u skorijoj budućnosti.

8. Izrazita disproporcija u prostornom razmeštaju stanovništva

Izvesno je da su vremena kada se održavanje populacione veličine države činilo razložnim ciljem populacione politike davno prošla (Coleman, 2004), ali smanjenje stanovništva u obimu koji je prognozirano za Srbiju, ne bi trebalo da prođe neprimećeno sa tačke gledišta populacione politike, jer velika smanjenja broja stanovnika mogu da imaju kao rezultat regionalnu i subregionalnu depopulaciju, koja se u Srbiji beleži već prilično dugo (Todorović i Dobnjaković, 2010), i koja se odnosi naročito na udaljena seoska područja sa ograničenom, često monofunkcionalnom, ekonomskom osnovom i neadekvatnom saobraćajnom i komunikacionom infrastrukturom. Širenje „populacionih pustinja“ osim problema naglašeno disproporcionalnog razvoja zemlje, sa svim nepovoljnim implikacijama, otvara i brojna bezbednosna i spoljnopolitička pitanja, naročito imajući u vidu nerešena teritorijalna pitanja iz prethodne dve decenije, ali i neizvesnost u pogledu budućeg geopolitičkog položaja zemlje.

Zone velike i najgušće naseljenosti zauzimaju 20,7% teritorije Srbije, a u njima je 2011. živelo oko 60% stanovništva, dok zone najslabije i slabe naseljenosti zauzimaju čak 38% sa svega 15% populacije. Najgušće naseljeni deo Grada Beograda, uključujući njegovu severozapadnu gravitacionu sferu, u smislu dnevnih migracija i smera širenja grada, je prepoznat kao glavno čvorište koncentracije stanovništva u zemlji kada se analizira populaciona dinamika u poslednjih pola veka. Tri preostala velika grada u Srbiji bez Kosova i Metohije, jedina su naselja čije stanovništvo još uvek ne pokazuje tendenciju pada nakon kolapsa industrije 1990-ih, predstavljajući, uz Beograd, svojevrstne populacione oaze uglavnom zbog pozitivnog migracionog salda (RZS, 2012). Ipak, čini se da homogenizacija Srbije u smislu depopulacije nije tako pravolinijski proces kao što se sugerise u nekim novijim studijama (Spasovski et al. 2012). Naime, istočni deo centralne Srbije, kao prvi subregionalni entitet koji je iskusio depopulaciju, i severni pogranični pojas u Vojvodini mogu se izdvojiti kao najistaknutiji mezo-regioni depopulacije u zemlji. Ovaj drugi se može objasniti rezultantom emigracije i dugotrajne negativne stope prirodnog priraštaja etničkih Mađara u poređenju sa ukupnom populacijom (Gabrity Molnar, 2011).

Od značaja za budući populacioni razvoj Srbije je i polna disproporcija u prostornom razmeštaju stanovništva u udarnom reproduktivnom dobu (20-39 godina). U odnosu na 2002. kada su od „manjka“ žena, usled migracija, u ovom starosnom segmentu patila uglavnom seoska i generalno planinska područja, popis 2011. je pokazao da se proces maskulinizacije proširio i na sve urbane centre u zemlji, osim nekoliko najvećih. Na taj način se pojačalo indirektno negativno dejstvo neravnomernog ekonomskog razvoja na nivo rađanja.

9. Da li populaciona politika pokazuje efekte?

Pojava smanjenja populacije u savremenom dobu je novijeg datuma, sa izuzetkom ratnih perioda, tako da ima malo empirijskih dokaza o ekonomskim posledicama populacionog smanjenja. No, svakako se čini razumnim da očekivano značajno smanjenje obima stanovništva Srbije treba obuzdati putem mera populacione politike, kako onih u užem smislu, koje se odnose na podsticanje rađanja i podizanja svesti o reproduktivnom zdravlju, što je već prepoznato zakonskom regulativom, tako i onih koje će sveukupnim ekonomskim razvojem države doprineti njenoj transformaciji iz tipične emigracione u državu sa pozitivnim spoljnomigracionim bilansom.

Od 2002. postoje dve direktne mere populacione politike u Srbiji – puna naknada zarade zaposlenoj majci za vreme porodiljskog odsustva u trajanju od godinu dana i roditeljski dodatak (prvo četvoro dece u porodici). Roditeljski dodatak u Srbiji je znatno viši čak i u apsolutnom iznosu (do 3 hiljade evra) nego u većini evropskih zemalja koje ne vode populacionu politiku na ovaj način. Iznosi davanja prilikom rođenja deteta u evropskim zemljama su relativno mali i dodeljuju se sa ciljem da se pomogne porodicama da pokriju inicijalne troškove opremanja beba nužnim potrepsinama. U pojedinim zemljama izvan EU koje vode snažnu pronatalitetnu politiku iznosi davanja prilikom rođenja deteta su značajno viši nego u Srbiji (Rusija – do 10 hiljada evra) (Matković i dr, 2014).

Srbija se nalazi u grupi skandinavskih i zemalja centralne i istočne Evrope gde je trajanje plaćenog odsustva povodom rođenja deteta duže od 40 nedelja. To podrazumeva visoke rashode, ali se u najvećem broju tih zemalja troškovi odsustva finansiraju iz nekog dela socijalnog osiguranja, a ne iz budžeta kao kod nas. Rashodi za novčana davanja koja su direktno determinisana prisustvom dece u Srbiji (pored dve navedene mere uključuje i pomoć siromašnim porodicama u vidu novčane socijalne pomoći i dečijeg dodatka) iznose godišnje oko 1,4% BDP-a, pri čemu se najveći udeo odnosi na naknade zarade za vreme odsustva povodom rođenja deteta, a nešto preko trećine rashoda je usmereno na siromašne i dodeljuje se uz proveru materijalnog stanja (Matković i dr, 2014). Takav princip finansiranja predstavlja ogromno opterećenje za ekonomski sistem države. Pritom, važno je istaći da je, osim skandinavskih država, stopa rađanja u svim državama sa dugačkim plaćenim odsustvom poslednjih godina dostigla najniže ikada zabeležene vrednosti (Eurostat, 2015).

S druge strane, poznato je da se stimulisanje fertiliteta socijalnim transferima čini delotvornim kada su takvi transferi veoma značajni, tj. kada prelaze 10% BDP (Caldwell et al, 2002), kao i da je ishod pronatalitetnih politika teško predvideti. Takođe, veliki broj nedavnih istraživanja ukazuje na nekompatibilnost materinstva i zaposlenosti i na strogu podelu društvenih uloga između muškaraca i žena, kao snažne faktore koji ograničavaju fertilitet. Ako izuzmemo finansijku stranu, aktuelna Strategija podsticanja rađanja u Srbiji se ne sprovodi upravo u navedenim aspektima (Rašević, 2009, 56). Stoga bi trebalo promovisati politike čiji je cilj da podrže brigu o deci, podelu uloga u domaćinstvu i usklađivanje porodičnog života i zaposlenja (Palomba, 2003), što se čini daleko najvećim izazovom aktuelne populacione politike u Srbiji.

10. Umesto zaključka: Prepoznavanje populacionih izazova

Pojavom teorije druge demografske tranzicije, sredinom 1980-ih, obelodanjeno je da je Evropa zakoračila u potpuno novu demografsku epohu. Došlo je do promena društvenih normi koje određuju demografsko ponašanje pojedinca, ali i ciljeve populacione politike. Niske reproduktivne norme, demografsko starenje i imigracija su postali glavna makro demografska obeležja evropskog stanovništva, pri čemu imigracija još uvek nije u potpunosti postala odlika većine bivših komunističkih država. Kao rezultat, etnička slika „stare“ Evrope se intenzivno menja, mobilnost postaje jedno od primarnih obeležja populacije, a aktivno starenje odgovor na produženi životni vek i porast kvaliteta života. U odnosu na „staru epohu“, umesto prostih pokazatelja populacionog rasta, u prvi plan su izbili kompleksni indikatori koji ocenjuju kvalitativne potencijale populacije, što potvrđuje promenu težišta ključnih populacionih izazova u savremenim društvima.

Na osnovu tema koje dominiraju naučnim raspravama i literaturom u Srbiji, kao i na osnovu preovlađujućih društvenih prioriteta kada je u pitanju demografski razvoj države u poslednjih četvrt veka, stiče se utisak da u našem društvu još uvek nije razvijena svest o izmenjenoj percepciji i tumačenju uloge i značaja demografskih činilaca u svetu koji nas okružuje. Odnos našeg društva prema demografskom stanju i perspektivama najbliže bi se mogao predstaviti slikom noja koji zabija glavu u pesak kada naiđe na novu situaciju. U ovom radu su izlistani neki od najvažnijih, ili u najmanju ruku, najuočljivijih demografskih izazova sa kojima se Srbija već suočava ili će to činiti u skorijoj budućnosti. Njihov zajednički imenitelj je da zahtevaju dugoročne strategije koje po prirodi stvari ne mogu zavisi od kratoročnih i srednjoročnih političkih ciljeva. Kao prvi i „krovni“ izazov nameće se prihvatanje realnosti da je smanjenje i starenje stanovništva dugoročno izvesna demografska budućnost Srbije. Takvo suočavanje sa stvarnošću ne podrazumeva pesimistično polazište za (ne)rešavanje svih ostalih bitnih populacionih pitanja, već prevashodno pruža mogućnost za postavljanje realističnih okvira strategijama koje se tiču demografskog razvoja. Ključni preduslov za to je razumevanje duboke ukorenjenosti mehanizama koji održavaju niske reproduktivne norme u savremenom društvu. Na taj način se već prepoznate determinante ove pojave ne bi mogle ignorisati ili selektivno tretirati prilikom primene pronatalitetnih mera.

Emigraciju visokoobrazovanih ne mogu izbeći ni najrazvijenija društva, naročito ne u uslovima visoke globalne mobilnosti ove populacije. No, razumevajući neminovnost smanjenja populacionog obima, te neizvesnost i inerciju u vezi sa efektima pronatalitetnih mera, od naročitog interesa za populacioni i opšti društveni razvoj Srbije je upravo kontrolisanje obima i strukture najobrazovanijih emigranata. Naime, pokazalo se da uprkos nezavidnom populacionom obimu, mnoge savremene države „igraju baš na kartu“ visoko kotiranog ljudskog kapitala, koji konačno vodi i ka prilivu deficitarnih segmenata populacije. Nažalost, duboka i dugotrajna društvena kriza kod nas je pojavu bespovratnih migracija, tipičnu za najobrazovanije, proširila i na slabije obrazovano stanovništvo. Štaviše, imajući u vidu da su migraciono

najfrekventnija godišta upravo ona u idealnom reproduktivnom dobu, ova pojava se indirektno odražava na smanjenje broja rođenih.

Iako su problemi penzionog sistema aktuelni odavno, čak i u razvijenijim društvima od našeg, oni nisu čisto demografsko pitanje i moguće ih je rešavati brojnim merama iz ekonomske sfere. Međutim, urušavanje školskog sistema, čiji se pun zamah tek očekuje u narednim decenijama, jedna je od najočitijih demografskih posledica dugoročnog karaktera. Stoga bi svaki pokušaj reforme obrazovnog sistema, u najširem smislu te reči, neizostavno morao da bude povezan sa ciljevima populacione politike.

Možda manje uočljivi populacioni izazovi se odnose na problem radne snage i s njom povezano pitanje nezaposlenosti. Stoga nam iz aktuelne perspektive mogu delovati apsurdno pitanja o budućoj nestašici radne snage, a današnji azilanti kao teško prihvatljiva prethodnica buduće imigracije. Međutim, imajući u vidu ciljeve ekonomskog oporavka, te opštu sliku demografske perspektive zemlje, a sve posmatrano iz konteksta skorijeg evropskog iskustva, jasno je da će pomenuti izazovi biti među ključnima u veoma bliskoj budućnosti Srbije.

Na kraju, čini se da izrazitu disproporciju u prostornom razmeštaju stanovništva, društvo možda i najmanje doživljava kao jedan od primarnih populacionih izazova. No, ako izuzmemo pitanje ravnomernog unutrašnjeg razvoja, geopolitički položaj Srbije daje ovom izazovu krajnje specifičnu težinu.

Literatura

1. Alghan, J., Dustmann, C., Glitz, A., Manning, A. (2010). The economic situation of first and second-generation immigrants in France, Germany and the United Kingdom. *The Economic Journal* 120.
2. Baćević, Lj., Slavujević, Z., Pantić, D., Ristić, I (2012) *Democracy in unstable social spaces: Serbia - Report on the Survey conducted in November 2011 in Serbia*; Vienna: Institute for the Danube Region and Central Europe and University of Vienna, Belgrade: Institute of Social Sciences.
3. Bobić, M., Vukelić, J. (2011) Deblokada druge demografske tranzicije. *Sociologija*, 53(2): 149-176.
4. Caldwell, J. C., Caldwell, P., McDonald, P. (2002) Policy responses to low fertility and its consequences: A Global survey. *Journal of Population Research*, 19(1): 1–24.
5. Coleman, D. A. (2004) Europe at the cross-roads – must Europe’s population and workforce depend on new migration?, In: Iontsev, Vladimir (ed) *International migration: ICPD+10, scientific series “International migration of population: Russia and contemporary world”*, Vol. 12: 19–33; Moscow: Max press.
6. CRMRS (2011) *Migration Profile of the Republic of Serbia for 2010*; Belgrade: Commissariat for Refugees and Migration of the Republic of Serbia.

- http://www.kirs.gov.rs/docs/migracije/Migration_Profile_of_the_Republic_of_Serbia_for_2010.pdf
7. CRMRS (2014) *Migration Profile of the Republic of Serbia for 2013*; Belgrade: Commissariat for Refugees and Migration of the Republic of Serbia (In Serbian).
http://www.kirs.gov.rs/docs/migracije/Migracioni_profil_Republike_Srbije_za_2013.pdf
  8. Drbohlav, D. (2012) Patterns of immigration in the Czech Republic, Hungary and Poland. A comparative perspective, In: M. Okólski (ed.) *European Immigrations. Trends, Structures and Policy Implications*; Amsterdam: IMISCOE Research Series, Amsterdam University Press: 179-209.
  9. Eurostat on-line database,
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database> (01.04.2015).
  10. FRONTEX (2014) *Western Balkans Annual Risk Analysis, 2014*; Warsaw: European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union (FRONTEX).
http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/WB_ARA_2014.pdf
  11. Gábrity Molnár, I. (2011) The motives for Emigration of Hungarians in Vojvodina Minderheitendasein. In (Ed.) Z. Gerner, L. Kupa (Hrsg.), *Mittel- und Osteuropa – interdisziplinär betrachtet, Socialia, Studienreihe Soziologische Forschungsergebnisse*, Band 113:103–114; Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
  12. International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA),
http://www.iiasa.ac.at/web/home/research/researchPrograms/WorldPopulation/FeaturedHighlights/EU_Data_Sheet_2014.html (15.4.2015).
  13. ISS (2013) *Dynamic Historical Analysis of Longer Term Migratory, Labour Market and Human Capital Processes in Serbia*. SEEMIG project, Work Package 3: Conceptual Framework for modelling longer term migratory, labour market and human capital processes; Belgrade: SEEMIG Country report.
<http://seemig.eu/downloads/outputs/SEEMIGHistoricalAnalysisSerbia.pdf>
  14. KAS (2014) *Statistical Yearbook of the Republic of Kosovo 2014*; Pristina: Kosovo Agency of Statistics (KAS).
  15. Lesthaeghe, R. (2010) The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. Research report 10-696; University of Michigan, Institute for Social Research: Population Studies Center.
  16. Matković, G., Mijatović, B., Stanić, K. (2014) Novčana davanja za decu i porodice sa decom. *Stanovništvo*, 52(2): 1-20.
  17. Nikitović (2013) Demografska budućnost Srbije na drugi način. *Stanovništvo*, 51(2): 53-81.
  18. Okólski, M (2012) Transition from emigration to immigration. Is it the destiny of modern European countries?, In: M. Okólski (ed.) *European Immigrations. Trends, Structures and Policy Implications*: 23-44; Amsterdam: IMISCOE Research Series, Amsterdam University Press.

19. Palomba, R. (2003). Reconciliation of work and family, In: R. Palomba, I. E. Kotowska, (ed). *The economically active population in Europe*. Population Studies, 40: 11–53; Strasbourg: Council of Europe.
20. Rašević, M. (2009) Populaciona politika u Srbiji: stanje i očekivanja, *Stanovništvo*, 47(2): 53-65.
21. RZS (2012) *Prirodno kretanje stanovništva u Republici Srbiji, 1961-2010*; Beograd: Republički zavod za statistiku.
<http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2012/pdf/G20126011.pdf>
22. Spasovski, M., Šantić, D., Radovanović, O. (2012) Historical stages in transition of natural replacement of the Serbian population. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 92(2): 23-60.
23. Stanković, V. (2014) *Srbija u procesu spoljnih migracija*; Beograd: Republički zavod za statistiku.
24. Todorović, M., Drobnjaković, M. (2010) Peripheral rural areas in Serbia – the result of unbalanced regional development. *Geographica Timisiensis*, 19(2): 207-219.
25. UN (2013) *World Population Prospects. The 2012 Revision: Key findings and advance tables*; New York: United Nations (UN).
26. UNHCR (2012) *Serbia as a country of asylum*. Observations on the Situation of Asylum-Seekers and Beneficiaries of International Protection in Serbia.
<http://www.refworld.org/pdfid/50471f7e2.pdf>
27. Zdravković, A., Domazet, I., Nikitović, V. (2012) Uticaj demografskog starenja na održivost javnih finansija u Srbiji. *Stanovništvo*, 50(1): 19-44.

ARE WE PREPARED FOR A NEW DEMOGRAPHIC ERA?

Abstract: The emergence of the theory of the second demographic transition in the mid-1980s has disclosed that Europe is stepping into a whole new demographic era. There has been a change in social norms that determine the demographic behaviour of the individual, but also objectives of population policy. Based on the theme that dominated scientific discussions and literature in Serbia, as well as on the basis of the prevailing social priorities when it comes to the demographic development of the country in the last quarter of a century, the impression is that our society has not yet developed an awareness of the changed perception and interpretation of roles and the importance of demographic factors in the world that surrounds us. The paper listed some of the most important, or at least the most striking demographic challenges that Serbia is already facing or will do so in the near future. Their common denominator is that require long-term strategy, which by their nature cannot depend on short-term and medium-term political goals.

Key words: *second demographic transition, population policy, migration, demographic future, Serbia.*